

Крисаченко Валентин Семенович

Науково-дослідний інститут українознавства МОН України (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-4965-2750>

e-mail: krysachenkovs@gmail.com

СИСТЕМНІСТЬ УКРАЇНОЗНАВСТВА І КОНСОЛІДАЦІЯ НАЦІЇ: ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ДИСКУРС

Резюме

Наукове українознавство об'єктом свого вивчення має Україну як системну цілісність у просторі і часі. Сукупність знань про Україну складає емпіричну підвалину, теоретичні узагальнення створюють її евристичний образ і дозволяють створювати прогностичні моделі розвитку. Залежно від поставленої мети та інструментарію їх тлумачення, використання такого знання вкладається в наступні базові конструкти: 1) догматизм, 2) еkleктика, 3) системність і 4) синергія. Системність дозволяє диференціювати об'єкт пізнання (України) на окремі предмети і, таким чином, всебічно вивчати її різнобічно у найважливіших вимірах буття. Синергізм спрямований на поєднання предметного знання про ті чи інші особливості об'єкта пізнання в цілісну картину про нього. Саме в подібному напрямку і полягає головний вектор розвитку сучасного українознавства. Нагромаджений обшир об'єктивних знань про Україну відіграє креативну роль у формуванні національної свідомості та розбудові громадянського суспільства. В умовах повномасштабної російсько-української війни саме консолідація продуктивних сил держави виступають запорукою її незалежності та суверенітету.

Ключові слова: Україна, українознавство, системність, російсько-українська війна, консолідація українського суспільства

Вступ

Одвічний недруг України російський тоталітаризм в осерді своїх зазіхань на нашу ідентичність, суверенітет, історичну і культурну спадщину, всі інші набутки та ресурси нації постійно спекулює на українській ідеологемі, але з протилежним знаком. Рашистське «українознавство»

ґрунтується на **аксіомі заперечення**, заперечення всього і вся, що пов'язано з Україною, її цивілізаційною самобутністю, культурою, мовою, державою тощо. І подібні утопії з нелюдською жорстокістю намагаються втілити в життя шляхом репресій, депортацій, голодоморів, загарбницьких війн та намаганнями перетворити Україну у випалену вогнем і розтоптану чобітьми агресора пустелю.

У всіх подібних протистояннях українська нація витримала випробування часом, чинила спротив і вистояла. І є великі сподівання і очікування, що в нинішній російсько-українській війні Україна не лише дасть гідну відсіч агресору, але й переможе його. І запорукою цьому — неймовірна і небачена консолідація українського суспільства у боротьбі з ворогом, а також з'єдинення з нами у нашій справедливій борні з агресором всього демократичного світу.

Суспільна консолідація — свідомий вибір громадян, який ґрунтується на **високому рівні самосвідомості та знань про свою Батьківщину**, її докорінній культурній відмінності від Росії та європейській самодостатності. В цьому контексті українознавство постає своєрідною настільною книгою, тезаурусом знань як про себе самого, так і про весь народ і рідну землю. Ці знання окреслюють національні інтереси та цінності і виконують об'єднавчу функцію при пошуку необхідності та шляхів гуртування всіх громадян в нову синергетичну якість — нездоланну Україну.

Мета статті

Метою дослідження є виявлення системності українознавства як науки та її духовно-практичного значення в консолідації українського суспільства. В контексті досягнення головного завдання важливим є обґрунтування об'єкта, предмета, методів та підходів, концептуальних узагальнень українознавства як синтетичної науки. Важливим є також аналіз перетікання наукового знання в його духовно-практичну, екзистенційну форму.

Методи дослідження

Досягнення означеної мети здійснювалось з використанням методів історичної реконструкції та актуалізму, політичного аналізу, об'єктивації знання, засобів праксеології та аксіології. Їхній евристичний потенціал сприяє створенню синергетичного ефекту від застосування аналітичних та дедуктивних узагальнень спеціальних напрямків українознавства.

Результати

Визначальним законодавчим документом, котрий унормовує засади і смисл існування української держави, є Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. І вже в статті 1 цього акту визначається сам об'єкт застосування його дії: «Україна є

суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [1, с. 6]. Отже, Україна — визначальна детермінанта головного закону нашої держави, що закономірно робить її також центральним об'єктом наукового пізнання в усіх її вимірах: природних, історичних, соціальних, політичних, економічних, демографічних тощо. І від повноти знань про цей об'єкт, тобто Україну, безпосередньо залежить ефективність і доцільність утвердження нашої держави як для себе, так і для світу. І ці знання складають обшири українознавства в найширшому розумінні цього слова. Водночас, існує нагальна потреба такі різномірні знання акумулювати та синтезувати у спеціальну галузь знань, в межах і можливостями якої можна робити експлікацію всіх знань про Україну в цілісну, доказову і прогностичну, логістичну та дискурсивну системну науку про Україну — **українознавство**.

Знання про Україну такі ж одвічні, як і сама наша країна: свідченням тому є незліченні тексти з описами нашої землі та її людності, починаючи від біблійних часів і до наших днів [2]. З часом, по мірі формування раціонального інструментарію осягнення світу, ці відомості набували обрисів нормативної науки, тобто систематизованого знання про закономірності існуючого, тобто України, засобами емпіричного обґрунтування та теоретичного пояснення з прогностичними моделями його розвитку. Генетично воно виростило на ґрунті **цільового об'єднання знань з різних наукових галузей стосовно конкретного об'єкта — України**. Обриси повноцінної науки українознавство набуває вже першій половині XIX ст. (праці В. Капніста, Г. Кониського, М. Гоголя, М. Максимовича, М. Костомарова та ін.). В XX ст. українознавство стає фундаментальною наукою, зусиллями представників якої було розкрито та обґрунтовано об'єктивність та самодостатність існування України як етнокультурної та геополітичної реальності (І. Франко, М. Грушевський, О. Бочковський, Д. Чижевський, Ю. Липа, Є. Маланюк та ін.).

Українознавство в широкому розумінні формується не за методом дослідження, а за **об'єктом**, маючи на меті не розчленування і дослідження ідеалізованого об'єкта під певним кутом бачення (тобто фрагмента реальності), але «стереоскопічне», об'ємне бачення конкретної цілісної системи — України, розуміння умов виникнення її як неповторної, своєрідної та стійкої частини універсуму. Для формування такого бачення необхідно використовувати **методи системних наук**, засобами яких синтезувати здобутки конкретних дисциплін. Зразком науки, котра будується на системному баченні, можна вважати космологію — галузь знань про Всесвіт або екологію — науку про природні системи поверхні нашої планети в їх системно-функціональній єдності.

У сфері етнології (народознавства) також виокремились окремі науки, які на початку свого існування вважались комплексами знань із спеціальних напрямків дослідження — єгиптологія, синологія, гебраїстика,

індологія, германістика тощо. Тим часом, всі ці науки можна розглядати і як галузі культурології, присвячені спеціальним об'єктам. Тоді загальну теорію культури можна розглядати як загальну культурологію. Весь комплекс наук про цілісні системи називають **об'єктними** або системними. Їх вважають об'єктними, оскільки вони сформовані за принципом вивчення реального об'єкту дослідження, а поняття «системні» відображає всеохопну суть методологічного підходу. Також на різних рівнях наукових досліджень можна виділити групу системно-історичних наук — на математично-абстрактному (синергетика), на природничому (історична геологія), на життєзнавчому (палеонтологія та еволюціонізм), суспільному (історія, т. зв. супутні дисципліни та філософія історії).

У **системних** наук не можна обмежитись окремим методом пошуку, який диктується специфікою вичленованого предмета дослідження, що організовує тільки її коло знань. Натомість, замість утилітарного аналітизму використовується системний (об'єднуючий) підхід та комплекс методів з різних наук. Організація останнього диктується специфікою розглядуваного об'єкта дослідження. Наприклад, кібернетика, яка спочатку постала як міждисциплінарна галузь знання, нині перетворилася на самостійну науку, котра вивчає, як в живому організмі, машині та суспільстві відбувається переробка інформації, пов'язаної з управлінням. Вцій науці описуються взаємоподібні процеси розвитку в складних системах, що раніше вивчалися виключно поокремо — фізикою, хімією, біологією, географією та соціологією. Методологічна суть її підходу полягає в тому, щоб описати систему на якісному рівні, шляхом використання певних фундаментальних ідей та образів, змодельовавши систему як цілісність, залучивши інформаційно-математичну мову.

Будь-яка системна наука не заміщає спеціальні, не витісняє їх з поля наукових досліджень, але доповнює їх в тому, що вони не можуть дати, а саме — в розумінні принципів існування та розвитку цілісностей, оскільки опис принципів їх постання в межах спеціальних, розчленовуючих та уніфікуючих наук викликає значні, інколи навіть нездоланні, труднощі.

Наприклад, синологію визначають як комплекс наук, пов'язаний з вивченням мови, літератури, філософії, історії, економіки, політики та культури Китаю. Саме в межах цієї науки прагнуть досягнути цілісного бачення феномену Китаю. Разом з тим китаїстикою (чи синологією у вузькому значенні) називають розділ мовознавства, котрий вивчає китайську мову. Аналогічні пари наук або наукових комплексів розроблено стосовно інших національно-культурних реальностей. Так само ми маємо відповідно й **українознавство та україністику**: у першому випадку мова йде про науку про цілісну Україну, в другому — зібрання інформації (не завжди систематизованої та впорядкованої) про Україну..

В **українознавстві** мова йде про інтеграцію конкретних знань з різних спеціальних дисциплін в окрему науку. Така інтеграція випливає з необхідності **осягнення України як системної реальності**, що неможливо зробити, розглядаючи лише її окремі складові — природу, економіку, політику тощо.

Вихідна світоглядна позиція системних наук — погляд на предмет як на цілісність, на яку накладається дія великої кількості чинників розвитку. Водночас, у такій системі співіснують різні типи явищ, різні елементи. Суцє в такому дискурсі являється розуму не поділеним на ідеалізовані елементи, а цілісними об'єктами, відкритими один одному для взаємодії, і, водночас, наділеними захисними механізмами для збереження власної ідентичності.

На сьогодні в українознавстві існує ціла **низка підходів**. З певною долею абстракції їх можна об'єднати в наступні смислові групи:

1) догматичний; 2) еkleктичний, 3) системний, 4) синергетичний.

Догматизм. Цей підхід ґрунтується на тих чи інших задекларованих положеннях, котрим надається статус абсолютної істини, які визнаються непорушними і незмінними, опредметнення яких здійснюється зацікавленою стороною. Найпоказовішими в цьому контексті є різноманітні російські наративи та ідеологеми, спрямовані на саме заперечення об'єктності та екзистентності України, котрі виступають ідейним підґрунтям агресивної загарбницької політики щодо України.

Головний метод обґрунтування офіційного історичного наративу Росії — **апологетичний**. Наукові висновки підміняються суб'єктивними твердженнями, яким надають статусу істинних. Засобом подібної трансформації є нав'язування певної світоглядної позиції, котра включає прийняття певних тверджень як переконань, та вироблення особистої довіри до джерела запропонованих догматів. Внаслідок цього формується віра в істинність мовленого дискурсу, незалежно від того, яким він є насправді. Подібний наратив не піддається об'єктивній практичній перевірці і логічному доведенню, оскільки в самій його структурі відсутня сама можливість заперечення. Захист і виправдання тих чи інших постулатів наративу ґрунтується на апеляції до вищого смислу і мети діяльності його носія. Подібна трансцендентність вихідних підстав уможливорює цілковите знеособлення об'єктів впливу, з подальшою їх кооперацією в колективну субстанцію дії. Такому наративу імпліцитно притаманні конструктивні центри-організатори, навколо яких вилаштовується вся необхідна «доказова» база для публічної легітимізації будь-яких дій держави, включно з протиправними та незаконними, котрі набувають в такому вигляді сакрального значення.

Сутнісним призначення російського офіційного наративу є **самозбереження імперії** в її засадничих принципах і засадах

політичного буття. Саме суспільство при цьому виступає допоміжним матеріалом для цілереалізації відповідних стратегем функціонування держави, смислосначимість яких сприймається як найвища цінність людського існування. При цьому офіційний наратив постає не як підсумок вивчення реального історичного процесу, а як ідеологічний конструкт з селективно підібраних і припасованих один до одного фактів, міфів та ідей, об'єднаних потребами режиму. Влада декларує відповідні міфот-а ідеологеми як істину, з вимогою їх безумовного сприйняття в якості регулятивних норм повсякденного існування громадян. Монополізувавши право на істину, режим позбавляє громадян можливості критичного сприйняття запропонованих до виконання норм і приписів, підкріплених загрозою кримінальної відповідальності та відвертим терором.

Еклектизм. Сутність цього підходу полягає в суміщенні в одному вченні різнорідних, нерідко—несумісних одні з одними, різнорідних ідеологічних, раціональних та емпіричних конструктів, В такому разі відбувається нав'язування, запозичення та спроба суміщення суперечливих між собою ідей, концепцій, стратегем, оцінок та теоретичних висновків, спрямованих на обґрунтування цільової мети того чи іншого тексту. Масштабність еклектичного українознавства пояснюється багатовіковою бездержавністю України і використанням тими чи іншими панівними ідеологіями знання про неї з власною корисливою метою. Понад те, фактично можна стверджувати, що навіть наукове українознавство до кінця ХІХ століття відчувало на собі тягар такого «доповнювального» підходу.

Але в збереженні такого еклектичного дискурсу нині слід бачити чинник штучного гальмування розвитку українознавства, зазіхання на національну безпеку України загалом. Яскравим прикладом цьому слугують численні писання титулованого академіка П. Толочка, в яких вся концептуальна спрямованість знаходиться в річищі російського офіційного наративу щодо України. І автор цього не приховує, про що відверто декларує в резюме одного з останніх своїх творінь, видрукованого російською мовою в С.-Петербурзі: ««Украина в огне евроинтеграции», «Заблудшие», размышляет [Толочко] над наиболее злободневными проблемами украинской жизни суверенного периода. Данное исследование посвящено взаимоотношениям Украины и России, неожиданно ставшим остро конфронтационными. Главная причина этого— политика националистической элиты Украины, взявшей курс на интеграцию страны в европейское сообщество и НАТО и провозгласившей его новым цивилизационным выбором. Две так называемые революции — «оранжевая» (2004) и «достоинства» (2013–2014) — по сути, не только привели к противостоянию Украины с Россией, но и обострили отношения внутри украинского общества, запустили меха-

низм державного і територіального розпаду» [3] Годі й коментувати академіка-запроданця.

Еклектизм суперечить принципам розвиненої науки, особливо коли він ще й рясно підживлений ідеологічними догмами та шовіністичними стратегемами. Впровадження його в систему освіти суперечить принципу повноти та цілісності знання, перешкоджає створенню в учнів гуманістичної та цілісної картини світу. На жаль, вся освітня та й наукова практика за часів перебування України в СРСР вибудовувалася з опертям на означені ідеологеми догматизму та еклектизму.

Системність. Парадигму розбудови наукового українознавства на засадах системності та об'єктивності і впровадження його в усі сфери громадського життя запропонував академік В. І. Вернадський. У розпал шовіністичного шалу часів першої світової війни влітку 1915 р. в садибі Шишаки під Полтавою вчений пише статтю «Українське питання і російська громадськість». В ній він наголошує на давності та самотності української ідентичності, на настирному бажанні Росії «поглинути й перетравити» Україну. Але вчений переконаний, що набуття державної незалежності Україною — неминуче, і у вільній країні буде конче необхідним введення «спеціальних дисциплін з українознавства у вищій школі та відповідних предметів у середній» [4, с. 3]. А з постановням УНР всі свої зусилля В. І. Вернадський спрямовує на організаційне забезпечення збереження культурної спадщини України та створення центрів наукового вивчення українознавства. Зокрема, було створено Всеукраїнську Академію Наук, Національну книгозбірню України, Комісію по вивченню продуктивних сил України та інші установи. Структурно ВУАН складалася з трьох відділів: Історико-Філологічного, Фізико-Математичного і Соціально-Економічного. З них перший відділ практично повністю обіймався проблемами українознавства, включаючи до свого складу такі комісії: історико-філософську, усної словесності, історії давнього українського письменства, давньої історії українського народу, соціально-економічної історії України, новітньої історії українського народу, історії громадських рухів, візантології, історії українського мистецтва, етнографії, історичної географії та ін.

Подібне диференціювання об'єкта пізнання (України) на окремі предмети дозволяло всебічно вивчати її різнобічно у найважливіших вимірах буття. Саме тому і виникають підстави вести мову про систематичне, навіть — **системне вивчення України спираючись на наукові методи пізнання** і відкидаючи запліснявілі ідеологеми догматизму та еклектизму. На жаль, неуспіх українського народу у визвольних змаганнях і повернення України до колоніального стану практично звели нанівець повноцінні наукові пошуки, особливо в сфері гуманітаристики. В науці та освіті знову запанували догми та матриці тоталітаризму, а українознавство було зведено

до інструментарію партійного вжитку як засіб утвердження меншовартості та неповноцінності українців.

В цьому контексті глибинний смисл має думка одного з провідних діячів УНР і видатного українознавця Дмитра Дорошенка: «Наука українознавства дуже рідко й в дуже короткі періоди тішилася сприятливими умовами для свого розвитку. Здебільшого ж доводилося їй боротися з перешкодами, по які інші, щасливіші своєю історичною долею народи не мають навіть поняття. І все ж таки вона виявила надзвичайну живучість і досягла дуже поважних здобутків, якими сміливо може величатись перед усім культурним світом. Для самого ж українського народу, для розвитку його національного самопізнання й свідомості вона мала значення просто неопцініме. Вона була натхнена й перейнята глибокою любов'ю до рідної землі й до свого народу, бажанням прислужитись до його добра» [5, с. 39].

В цей час, однак, системне наукове українознавство знайшло своє живильне середовище в західному світі, зокрема в місцях концентрації політичної та наукової еміграції українців. У Львові продовжувало діяти Наукове Товариство імені Тараса Шевченка, у Відні з 1918 р. почав діяти Соціологічний Інститут а з 1921 р. — Український Вільний Університет, в Подєбрадах з 1922 р. почала діяти Українська Господарська Академія, у Празі (з 1923 р.) — Український Високий Педагогічний Інститут імені М. Драгоманова, в Берліні (з 1926 р.) — Український Науковий Інститут і т. д. Зрештою, в 1924 р. було засновано Український Академічний Комітет, з котрого у 1945 р. витворилась Українська Вільна Академія Наук, завданням яких була координація зусиль всіх українських вчених і організацій на еміграції та репрезентувати українську науку в міжнародному співтоваристві. Саме зусиллями діаспорних вчених українознавство не лише не втратило, але й набуло потужного поштовху для свого подальшого розвитку як системної галузі знань про Україну та світове українство.

Синергізм. В класичному розумінні під синергією розуміють сумарний ефект взаємодії двох або більше факторів, внаслідок чого їхня дія суттєво переважає ефект кожного окремого компонента у вигляді простої їхньої суми. В науковому пізнанні синергетичний ефект досягається від поєднання предметного знання про ті чи інші особливості об'єкта пізнання в цілісну картину про нього. **В українознавстві межовим об'єктом пізнання є вся Україна у просторі і часі**, а ті чи інші її даності є предметом розгляду спеціальних наук, причому не лише гуманітарних, але й природничих. А тому, із здобуттям незалежності в 1992 р. в науковому співтоваристві розпочався активний науковий пошук у напрямку синтезу різнорідного знання про Україну в **цілісну інтегративну науку українознавства**.

Тому зазначеним еkleктичному та догматичному підходам слід протиставити **розвинене наукове українознавство**, котре має ґрунтуватися на **системному** підході, науковій виваженості висновків та суворому реалізмі. Останнє значить, що українознавство має не ідеалізувати та апологетично звеличувати об'єкт власного дослідження, але завжди дивитися на нього крізь призму врахування реальної історії, реального стану речей, зокрема міри його руйнування та існування небажаних центрів біфуркації.

Народ, суспільство, котре переходить на новий рівень самоорганізації, наприклад — від етносу до нації, у ході етнокультурної мобілізації має сформулювати свій статус у світі, досягнути свою перспективу у часі та світовій цивілізації [6]. Тому українознавство для донедавна недержавного народу, котрий тільки нині перебуває в процесі трансформації в націю, має виключне значення. Тому відомі фахівці з українознавства наголошують: «Об'єктом українознавства є Україна (країна і держава в усьому історичному часі та соціальному обширі), український етнос й українська нація, народ України як єдине ціле» [7, с. 9]. Але навіть таке досить повне визначення об'єкта даної науки, акцентує увагу лише на його соціальних вимірах, то як, безумовно, в процесі етногенезу виключну роль відіграють і природні обставини.

Основний методологічний принцип логіки наукового пізнання вимагає моделювання **досліджуваного об'єкту як цілісності** та розуміння принципів його існування виходячи з його власних закономірностей. Тоді українознавство можна визначити як науку, котра вивчає Україну як природно-соціо-культурну даність. В термінології академіка Степана Рудницького, українознавство **має поставати наукою про Україну як дискретну геополітичну реальність або єдність природного довілля та його соціального наповнення**. Інтеграція українознавчих знань впливає з необхідності зрозуміти системну специфіку культурно-соціальних процесів в Україні. Елементи мовознавства, філології, історії, філософії історії, філософії, економіки, політики та культури мають трансформуватися в новій, системній якості. Інша річ, наскільки вже сучасне українознавство, як вітчизняне, так і зарубіжне, перестало бути конгломератом знань та стало самостійною наукою.

Отже, постання наукового українознавства — не лише проблема вивчення минулого та наявного, вона значно ширша. Не секрет, що конкурентоздатність української культури у світі вкрай низька. І ніякими засобами пояснити такий стан, а тим більше виправити його, неможливо, окрім як застосовуючи інтегративні наукові методи та розкрити специфіку України як своєїрідної цілісності в просторі та часі, при цьому поглянувши

на неї не тільки через призму минулого і сучасного, а й майбутнього. **Українознавство має стати філософією і практикою розбудови Української Держави.**

Слід також відмітити, що українознавство як синергетика — наука молода, як і весь системний підхід, що має бути покладений в його основу. Останній сформувався лише у середині ХХ ст. і не має якихось остаточних, завершених та універсальних форм. Через це робота над українознавчими проблемами в певному сенсі ще тільки розпочинається і триватиме надалі. Варіанти підходу до українознавства будуть, очевидно, різними, поки це не призведе до формулювання декількох або однієї центральної парадигми, котра впливатиме з бачення системоутворюючого чинника цілісності. Так, вже зараз можна взяти принаймні три таких системоутворюючих чинника — геокультурний, етнічний та історичний. В геокультурному сенсі йдеться про зумовленість специфіки України як культурно-цивілізаційної єдності певною територією. Цей підхід, що зіходить до А. Дж. Тойнбі, ми бачимо в О. Пріцака, М. Михальченка та ін. Інший підхід — етнічний, що зіходить ще до концепції генетизму М. Грушевського, можна побачити, наприклад, в працях Інституту українознавства НАНУ у Львові та деяких інших. Тут своєрідність України як цілісної реальності виводиться з специфічних особливостей українського народу. Нарешті, Дж. Мей пропонує ґрунтувати українознавство як систему знань українців про себе на історичній науці. Остання має вивчати не просто історичні обставини, тексти та історичні культурні факти, що об'єднали український народ в цілісність, але розкривати історію народу як систему знань про себе. Але при цьому передбачається і необхідність досягнути місце України в контексті європейської і світової цивілізації.

Очевидно, можуть бути різні підходи до українознавства, однак так чи інакше в його випадку йдеться про системну науку, котра **вимагає відповідної організації матеріалу, продиктованої об'єктом, а не методом.** Про переважання того чи іншого підходу можна сперечатися, однак фактом являється те, що оформлення цілісної парадигми в українознавстві свідчатиме про новий рівень розвитку цієї науки.

В умовах російсько-української війни визначальним підходом стає **екзистенційна** парадигма, котра визначає смисл і призначення буття України. А полягає вона в подоланні лінії розмежування між добром і злом, правдою і брехнею, насильством і злагодою тощо, тобто тим антиноміями, котрі привнесла у світ російська тиранія. І це подолання має векторизуватись у бік усунення неґації з суспільного життя і облаштування останнього на принципах і нормах демократії. В прагматичному вимірі мова йде про збереження і розвиток гуманітарного простору України, причому в органічному для нього європейському цивілізаційному обширі.

Гуманітарний простір України являє собою ціннісно-смысловий універсум творців цієї реальності. Його цілісність, недоторканість та розвиток є запорукою стійкого та прогресуючого розвитку українського суспільства, з усіма відповідними атрибутами самоорганізації — державою, культурою, економікою, ресурсами, природним довкіллям та і. В цих вимірах необхідно опиратися на ефективні моделі забезпечення прав і свобод громадян, всебічного розвитку кожної особистості, соціуму в цілому та його секторальних складових задля. Реалізація **творчих потенцій питомих носіїв** національно-державних цінностей є необхідною умовою утвердження України як повноцінного і, водночас, самобутнього суб'єкта міжнародних відносин.

Визначальною рисою гуманітарного простору є його людиновимірність. Людська особистість має знаходитися і на початку, і наприкінці цілепокладання існуючих соціальних та політичних структур. Громадяни мають повне право на всі ступені свободи особистості і водночас нести відповідальність за повноту дотримання вимог законодавчого поля соціуму. Їхня асоційованість у вигляді українського політичної нації та громадянського суспільства своїм закономірним наслідком має вибудування демократичної держави європейського типу, котра повинна бути спроможна гарантувати як людські права і свободи, так і національну безпеку для всього суспільства загалом.

Українська історія, яку без брому читати не можна (В. Винниченко), засвідчує виняткові зразки пробудження внутрішньої енергії спротиву в часи **екзистенційної загрози для всієї нації**. Наслідком цього є консолідація всієї свідомої спільноти у боротьбі за свою незалежність. Як зазначав один із чільних діячів УНР Ісаак Мазепа « після вибуху революції український народ виявив максимум своєї енергії для самоорганізації та розбудови своїх національних сил, але, скалічений двохсотлітньою неволею, був не в стані відразу встати на власні ноги» [8, с. 11]. Сучасну агресивну Росію українці зустріли таким самим внутрішнім єднанням до перемоги, але з значно міцнішими підвалинами для цього. За майже третину століття суверенного державного розвитку постало покоління вільних людей, котрі не здатні добровільно уярмити ані себе, ані свою країну. Їм також, як і на початку ХХ ст., заважають артефакти імперщини у власному домі, але здорові центри українських цінностей здатні подолати і цю загрозу існуванню нації

Пошук підвалин, шляхів та механізмів консолідації українського суспільства є запорукою і самого її існування, і подальшого успішного розвитку. Орієнтація на гуманітарні пріоритети передбачає вивершення в центр суспільного буття громадянина, з його правом на свободу, гідність і честь. Громадянин же постає і найбільшою соціальною цінністю, як творець держави, яка покликана захищати і оберігати

його інтереси. Існують також засадничі морально-етичні та духовно-практичні регулятиви міжлюдських взаємин, котрі уможливають пошук суспільного консенсусу та злагоди.

Особливу роль відіграють **інформаційно-комунікативні можливості** формування єдиного простору взаєморозуміння, спілкування та прийняття рішень. Відповідальність і справедливість при цьому повинні мати не лише правовий, але й екзистенційний вимір, а пошук компромісів повинен стати шляхом до узгоджених вчинків на всіх рівнях та гілках влади. Сформоване громадянське суспільство має, з одного боку, уникати спокуси перебрання на себе невластивих йому політичних функцій, а з іншого, повною мірою здійснювати свою людиноцентричну діяльність по захисту прав і свобод кожного члена суспільства.

На характер і спрямованість української безпекової політики суттєвий вплив справляють **зовнішні дестабілізуючі чинники, насамперед з боку Росії**. При цьому використовуються найрізноманітніші засоби та напрямки такого впливу, зокрема інформаційні, політичні, дипломатичні, культурні, економічні та військові, які здійснюються шляхом тиску, шантажу, заохочення, підкупу та відвертого примусу.

Об'єктами такого впливу постають владні, управлінські та професійні структури, ті чи інші партійні чи олігархічні групи інтересів, формування та організації громадянського суспільства, різноманітні соціальні, етнічні та територіальні спільноти тощо. **Головною метою** постає збереження тотального контролю над Україною та трансформація її в частину нового імперського геополітичного простору Росії. **Провідними ідеологемами** при цьому постають ностальгічні редукції за радянським минулим та утвердження цінностей і пріоритетів «русского міра» як, начебто, єдино прийнятних для українського суспільства. Скоординованими зовнішніми зусиллями **створюється певна віртуальна фантомна реальність**, яка подається як дійсно існуюча, справжня і єдино можлива. Подібним чином сконструйована, зазомбована українська спільнота, на думку агресора, в своєму життєвому виборі і повинна орієнтуватися на нав'язану ззовні матрицю поведінки і дії.

Деструктивний вплив зовнішнього, чужого відбувається у двох взаємопов'язаних вимірах: діахронному та синхронному. Перший або **історичний вимір**, спрямований на утвердження та збереження української минувшини як невід'ємного складової російської, зокрема радянської системи, котра в такому поданні міфологізується та ідеалізується, і постає як світ бажаний, омріяний та смисложиттєвий, як такий, лише в якому і можливе повноцінне буття людини. Синхронна або **актуальна площина** існування спільнот своїм центром має творення спільної фантомної ідентичності представників «русского міра», нівелю-

вання української самодостатності, заперечення самого онтологічного факту існування українства.

Вкручені, імплантовані подібним чином у масову свідомість частини українського суспільства подібні стереотипи стають своєрідними **маніпулятивними регуляторами свідомості** тих громадян України, котрі не поділяють загальнонаціональні, загальнодержавні цінності та конституційні норми життя, і стають зручним матеріалом для сепаратистських настроїв та рухів.

Національні особливості України є результатом впливу чинників різноманітного ґатунку: природного, соціального, політичного, культурного, економічного та ін., причому їхнє значення не завжди тлумачиться як рівноцінне та неминуче. Водночас, **існують консолідаційні первні**, центри ціннісного об'єднання всього українського народу, котрий змушений відстоювати і захищати власні цінності, причому як матеріальні, так і духовні. З цією метою громадяни самоорганізуються, об'єднуються і виступають в обороні як свого особистого, так і спільного дому — України. Героїзм, патріотизм, відданість, мужність, аскетизм, колективна воля — головніші з ментальних рис такої базової особистості українця.

Старанно дбати про власну країну, наповнюючи її достатком і свободою, надійно захищати від зазіхань на незалежність та територіальну цілісність держави, і власним розумом думати про долю майбутніх поколінь — до таких кроків спонукує увесь історичний набуток і зміст нашого національного характеру. Україна як інтегральний носій національних цінностей мусить імплементувати в систему своїх міжнародних комунікативних зносин, причому як офіційних, так і неурядових, наступні риси поведінки: наполегливість, послідовність, стійкість, відповідальність, вимогливість, обов'язковість, доброзичливість, розуміння, толерантність, щирість.

Безперечно, **саме національна самобутність України є екзистенційним гарантом її історичного буття**, постаючи визначальною складовою у прагненнях української нації зберегти свою національну ідентичність. При цьому суспільні рухи, як і в інші кризові період и минувшини, консолідуються навколо загальнонаціональних пріоритетів смислів та цінностей, вважаючи першочерговими завданнями не лише захист не лише власного суверенітету та територіальної цілісності держави, але й цивілізаційних демократичних цінностей загалом. Опредметнення архетипів та культур них кодів нації переконує в неминучості перемоги добра над злом, утвердженні самодостатньої, розвиненої та незалежної України. Його сутнісні складові постають запорукою гідної відсічі у важкій повномасштабній війні Росії проти України. Це переконливо підтверджується феноменом нездоланного спротиву України повномасштабній військо-

вій російській агресії, в підвалинах якого якраз і знаходяться архетипові ментальні коди українського буття.

Для українського суспільства **національні цінності** були і є системоорганізуючим чинником власного буття та розвитку. Саме цей світоглядний предикат визначав своєрідність українського етносу, його розуміння держави, громади, сім'ї та значення конкретної особистості у світі, національні цінності творили надійний підмурівок доброзичливого, толерантного ставлення до інших, породжували почуття відповідальності з свої вчинки та спонукали до налагодження справедливості і взаєморозуміння. Національні цінності є тим стягом, знаменом, під яким гуртувалось не одне покоління українців у визвольних змаганнях проти загарбників, саме вони постають тим духовним началом, на основні якого нині вибудовується успішна незалежна європейська українська держава.

Державна політика соціального інвестування в гуманітарну сферу виступає ефективним механізмом не тільки збереження, але й примноження креативної консолідації суспільства. Подолання внутрішніх ліній розмежування, досягнення суспільної злагоди та солідарної участі громадян в захисті національних інтересів України підвищує рівень довіри на всіх ієрархічних рівнях соціуму, породжує синергетичний ефект дієвості стратегічного планування. В цьому контексті креативна функція української політичної нації полягає в індукуванні руху до **соціетального стану суспільства**. Такий стан передбачає відповідність наступним критеріям: в політичній сфері — утвердження реальної демократії та розвиток громадянського суспільства; в економічній — утвердження модернових технологій та продуктивного землеробства; в соціальній — розбудова системи гарантування високого рівня життя та самодостатності людини; в культурній — утвердження громадянської ідентичності, колективної свідомості, мультикультуралізму, ціннісних пріоритетів нації-держави. У політико-правовому вимірі це означає побудову **соціальної держави**, в якій високий рівень життя та добробуту всіх громадян є стратегічним смыслом і мірилом діяльності всіх гілок та рівнів влади.

Висновки

Сукупність знань про Україну складає емпіричну підвалину науки українознавства. Залежно від поставленої мети та інструментарію їх тлумачення та використання вони вкладається в такі базові конструкти: 1) догматичний, 2) еkleктичний, 3) системний і 4) синергетичний. *Догматизм* ґрунтується на тих чи інших задекларованих положеннях, опредметнення яких здійснюється зацікавленою стороною. Найпоказовішими в цьому контексті є різноманітні російські ідеологеми, спрямовані на саме заперечення об'єктності України. Сутність *еклектизму* полягає в суміщенні в одному вченні різнорідних, нерідко несумісних одні з одними, смислів.

Показовими прикладами є наповнення інформаційного простору провокативними пропагандистськими тегами або використання в системі освіти суперечливого навчального матеріалу. *Системність* дозволяє диференціювати об'єкт пізнання (України) на окремі предмети і, таким чином, всебічно вивчати її різнобічно у найважливіших вимірах буття. *Синергізм* спрямований на поєднання предметного знання про ті чи інші особливості об'єкта пізнання в цілісну картину про нього. В українознавстві межовим об'єктом пізнання є вся Україна у просторі і часі, а ті чи інші її даності є предметом розгляду спеціальних наук, причому не лише гуманітарних, але й природничих. Саме в подібному напрямку і полягає головний вектор розвитку сучасного українознавства. Нагромаджений обшир об'єктивних знань про Україну відіграє креативну роль у формуванні національної свідомості та розбудові громадянського суспільства. В умовах повномасштабної російсько-української війни саме консолідація продуктивних сил держави виступають запорукою її незалежності та суверенітету.

Список посилань:

1. Конституція України. Офіційне видання. Київ: Міністерство юстиції України, 2006. 124 с.
2. Крисаченко В. С. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2 кн. Кн. 1 / Передмова П. П. Кононенка. Київ: Либідь, 1996. 352 с. Кн. 2. К.: Либідь, 1997. 464 с.
3. Толочко П. П. Украина между Россией и Западом: историко-публицистические очерки. СПб: СПбГУП, 2018. 592 с.
4. Вернадський В. І. Українське питання і російська громадськість / Публікація В'ячеслава Брюховецького, переклад з рос. Наталки Білоцерківець. *Молода гвардія*. 1988. № 50. С. 3.
5. Дорошенко Д. Розвиток науки українознавства у ХІХ — на початку ХХ ст. та її досягнення. *Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича*. Київ: Либідь, 1993. С. 26–39.
6. Ребет Лев. Формування української нації. Мюнхен: Видавництво «Сучасна Україна», 1951. 59 с.
7. Історія українознавства: навч. посіб; за ред. П. П. Кононенка. Київ: Академвидав, 2011. 512 с.
8. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. Частина перша. Центральна Рада — Гетьманщина — Директорія. [Б. м.]: Видавництво «Прометей», 1950. 210 с.

References:

1. *Constitution of Ukraine*. (2006). Official publication. Kyiv: Ministry of Justice of Ukraine. 124 p. [in Ukrainian].

2. Krysachenko, V.S. (1997). Ukrainian studies: Textbook-guide: In 2 books. Book 1 / Foreword by P.P. Kononenko Kyiv: Lybid, 1996. 352 p. Book 2. Kyiv: Lybid. 464 p. [in Ukrainian].
3. Tolochko, P.P. (2018). Ukraine between Russia and the West: historical and journalistic essays. St. Petersburg: SPbGUP. 592 p. [in Russian].
4. Vernadsky, V.I. (1988). The Ukrainian question and the Russian public / Publication of Vyacheslav Bryukhovetskyi, translated from Russian. Natalky Bilotserkivets/ *Young Guard*. No. 50. P. 3. [in Ukrainian].
5. Doroshenko, D. (1993). Development of the science of Ukrainian studies in the 19th and early 20th centuries. and its achievements. *Ukrainian culture: Lectures edited by Dmytro Antonovych*. Kyiv: Lybid. P. 26–39. [in Ukrainian].
6. Rebet, Lev. (1951). Formation of the Ukrainian nation. Munich: «Modern Ukraine» Publishing House. 59 p. [in Ukrainian].
7. History of Ukrainian studies: education. means (2011); under the editorship P.P. Kononenko Kyiv: Akademyda,. 512 p. [in Ukrainian].
8. Mazepa, I. (1950). Ukraine in the fire and storm of the revolution. 1917–1921. Part one. Central Council — Hetmanship — Directory. [B.m.]: Prometheus Publishing House,. 210 p. [in Ukrainian].

Valentyn Kryshchenko

Research Institute of Ukrainian Studies of the Ministry of Education and Culture of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0002-4965-2750>

email address: kryshchenkovs@gmail.com

SYSTEMICITY OF UKRAINIAN STUDIES AND CONSOLIDATION OF THE NATION: AN EXISTENTIAL DISCOURSE

Abstract

Scientific Ukrainian studies has Ukraine as its object of study as a systemic whole in space and time. The body of knowledge about Ukraine creates an empirical foundation, theoretical generalizations create a heuristic image of it and allow the creation of prognostic development models. Depending on the set goal and the tools of their interpretation, the use of such knowledge is included in the following basic constructions: 1) dogmatism, 2) eclecticism, 3) systematicity, and 4) synergy. Systematicity makes it possible to differentiate the object of knowledge (Ukraine) into separate subjects and, thus, comprehensively study it in various ways in certain dimensions of existence. Synergism is aimed at combining subject knowledge about certain features of the object of knowledge into a coherent picture of it. It is in this direction that the main vector of the development of modern Ukrainian studies emerges. The accumulated breadth of objective knowledge about Ukraine changes the creative role in the formation of national consciousness and the development of civil society. In the conditions of a full-scale Russian-Ukrainian war, it is the consolidation of the productive forces of the state that act as a guarantee of its independence and sovereignty.

Key words: Ukraine, Ukrainian studies, systematicity, Russian-Ukrainian war, consolidation of Ukrainian society.

Стаття надійшла до редакції 12.08.22

© Крисяченко В.С., 2022